

КАТЕГОРІЙНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВЗАЄМИН МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ЗОНИ РАДІОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

У статті представлений категорійний аналіз дослідження проблеми формування гуманних взаємин учнів молодших класів в умовах чорнобильської зони.

Вивчення проблеми гуманних взаємин молодших школярів в умовах зони радіологічного контролю потребує чіткого окреслення понятійного апарату.

У педагогічній літературі останніх років у синонімічному значенні вживають ряд взаємопов'язаних понять, таких як: *відношення, відносини, взаємини, стосунки*.

При вживанні цих термінів, по-перше, не користуються усталеними в літературній мові нормами і, по-друге, надуживають висловами, що роблять усне та писемне мовлення штамповим. "Словарь української мови", який був упорядкований Б. Грінченком і вийшов ще в 1907 році, подає: "*Узаємини* - це отношеніє" [1]. А в "Словарі української мови", який був упорядкований ним же і вийшов у 1909 році, читаємо: "*Стосунок* - це отношеніє" [2]. Російські ж блоки "отношение к делу", "хорошее отношение к людям", "во всех отношениях" часто тільки калькують означені поняття; говорять: "Я з ним у добрих відношеннях", "Твоє відношення до справи" та подібне, де *відношення* – не на своєму місці. І якщо вживати нормативні вислови "хороше ставлення до людей", "моє ставлення до справи", то це ще не свідчить про високу мовну культуру. Необхідно добирати синоніми до цих комунікативних формул. Так, замість штучного "у всіх відношеннях" можна сказати "з усякого (кожного) погляду", "з усіх боків", "як не глянь", "як не подивись", "усебічно". Замість ненормативного "поверхове відношення до такої важливої справи" потрібно: "поверхове ставлення" або краще - "поверхово (недбало) ставляться до справи".

Слово *відношення* вживається у сполученні: відношення математичне, арифметичне, геометричне, граматичне, синтаксичне, причинове, обставинне, рівності, тотожності, еквівалентності, процентне, вартісне. Термін *відносини* вживається щодо суспільства, держав, колективу. Функціонує у сполученні: "відносини дружні, добрі, товариські, добросусідські, ворожі, сімейні, патріархальні, офіційні, ділові, господарські, ринкові, економічні, службові, майнові, товарні, дипломатичні, політичні, правові, міжнародні"; "тип відносин"; "відносини між учнями та вчителями"; "розвивати добросусідські відносини". Слово *стосунки* вживається переважно в значенні "особисті зв'язки між людьми", рідше – між суспільними групами, країнами. Неправомірне вживання в цьому значенні слів "взаємовідношення", "відношення". Слово *взаємини* вживаємо тоді, коли йдеться про взаємні стосунки між кимось, чимось; про взаємозв'язок, взаємовплив між предметами, явищами [3].

Розбіжність у підходах викликає певні ускладнення в науковому трактуванні поняттєвого масиву, що впливає на розробку концептуальних положень теорії та практики виховання. Відповідно й учителі-практики не мають чіткого уявлення щодо тлумачення визначених понять, тому їх впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів не завжди реалізується достатньо ефективно. Виділити категорійні ознаки визначених понять "відносини" та "взаємини" допоможе аналіз наукових праць К.А. Балтремус, В.О. Білоусової, Л.І. Божович, І.В. Бужиної, В.А. Киричок, О.В. Матвієнко, О.В. Столяренко, А.В. Суценка, Г.Я. Ясякевич та психологів Б.Г. Ананьєва, І.Д. Беха, О.О. Бодальова, А.М. Бойка, О.Н. Леонтєва, Я.Л. Коломинського, А.В. Петровського, В.М. Мясичева, С.Л. Рубінштейна, О.В. Киричука та інших.

Особистість визначається своїм ставленням до навколишнього світу, до суспільного оточення, до інших людей. Ці відносини реалізуються в діяльності людей, у тій реальній діяльності, за допомогою якої люди пізнають світ (природи і суспільства) й змінюють його. У психології – діяльність характеризує функцію індивіда в процесі її взаємодії з оточуючим світом.

На основі аналізу понад 40 джерел (підручників, посібників, педагогічної енциклопедії, монографій, статей), які були опубліковані за останні 50 – 60 років, а також у 20 різноманітних словниках (в тому числі педагогічному), які вийшли друком у 90-х роках минулого століття, нами був зроблений висновок, що поняття *відносини* та *взаємини* як педагогічні категорії рядом авторів вживаються в синонімічному значенні. Так, І. Білодід, В. Бусел, Л. Ващенко, Д. Гринчишин, Л. Гумецька, А. Івченко, В. Яременко розглядають їх як взаємні стосунки між ким-небудь, чим-небудь; І. Білодід, В. Білоусова, Я. Коломинський, В. Мясичев, В. Яременко – як ставлення до людини, як прояв почуттів.

Однак найбільш містким є, на наш погляд, поняття *відносини* за В.О. Білоусовою, В.Т. Буселом, Л.О. Ващенко, Л.Л. Гумецькою, А.О. Івченко, А. Ребером, оскільки його зміст включає не тільки наявність зв'язків, стосунків між людьми, але автори визначають і необхідність їх формування в процесі діяльності та спілкування.

Складність і багатогранність категорії "відносини", різноплановість підходів до її визначення дослідниками представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Основні тлумачення поняття "відносини"

Основа тлумачення (відносини це...)	Загальний зміст тлумачення
-------------------------------------	----------------------------

зв'язки	між суспільствами, країнами – виробничі, економічні, політичні, торгові, дипломатичні, офіційні, ділові, добросусідські, напружені (Д. Гринчишин, І. Сахно, М. Сахно)
	що виникають між людьми, суспільствами, країнами в процесі спілкування, діяльності на якому-небудь ґрунті (А. Івченко)
	з ким-, чим-небудь (І. Білодід, Д. Гринчишин, О. Сліпушко, В. Яременко)
	між групою людей (Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Пазяк)
	між двома і більше об'єктами, людьми, подіями (А. Ребер)
	з різними сторонами дійсності (В. Білоусова)
стосунки	між ким-, чим-небудь (І. Білодід, Д. Гринчишин, О. Сліпушко, В. Яременко)
взаємини, взаємовідносини	між ким-, чим-небудь (І. Білодід, В. Бусел, Д. Гринчишин, О. Сліпушко, В. Яременко)
ставлення	до людей (І. Білодід)

Розглядається поняття *відносини* у працях відомих психологів В.М. Мясищева та Б.Г. Ананьєва. Б.Г. Ананьєв вважає відносини, їх структуру й динаміку характеристиками особистості, які визначають її світогляд, життєву спрямованість, поведінку. Сукупність таких якостей і складає характер як систему якостей особистості, її суб'єктивних ставлень до суспільства, інших людей, діяльності, самого себе, які реалізуються в поведінці. Такий перехід відносин у риси характеру – одна із закономірностей характероутворення, яку вперше запропонував А.Ф. Лазурський. Б.Г. Ананьєв стверджує, що особистість у цьому розумінні є суб'єктом відносин. В.М. Мясищев та його учні розвивають концепцію А.Ф. Лазурського, в якій єдність і багатогранність особистості розкриваються через взаємозв'язок і багатозначність відносин. Структурною інтеграцією відносин є характер особистості.

Зв'язок людини з іншими людьми через участь у діяльності має визначену спрямованість, яку складають відносини. *Відносини – це спрямованість активності конкретної людини на встановлення й підтримку зв'язку з іншими людьми* [4]. В.М. Мясищев вважав, що багатогранність відносин потребує виділення в структурі особистості *домінуючих відносин*, які характеризують її *спрямованість*. Характеристику спрямованості або домінуючих відносин він давав на основі врахування: а) ставлення людини до людей; б) ставлення людини до себе; в) ставлення людини до предметів зовнішнього світу. Категорію ставлення до людей В.М. Мясищев вважав головною й визначною, такою, що носить характер *взаємовідносин (взаємин)*.

Отже, В.М.Мясищев розробив психологію теорії відносин і встановив залежність процесу сприймання та відносин (позитивне і негативне ставлення); довів, що з ними (відносинами) пов'язана індивідуальність особистості. Слідом за В.М. Мясищевим психологи С.Л.Рубінштейн, О.О.Бодальов, А.В. Петровський та інші специфіку особистості визначили через зв'язки та відносини людини із суспільством. В.М. Мясищев дійшов висновку, що "особистість визначається своїм ставленням до навколишнього світу, до суспільного оточення, до інших людей". Своїми багаторічними дослідженнями він довів, що "особистість – ансамбль відносин. Характеризуючи особистість через спрямованість, рівні, структуру та динаміку, ми тим самим характеризуємо також її відносини. Розвиток особистості ... з цієї точки зору характеризується розвитком відносин"[5].

У педагогіці поняття *відносини* використовується в розумінні зв'язків особистості та суспільства, як процес формування членів трудових, навчальних та інших колективів, як взаємодія вихователів та вихованців, як спрямованість тієї чи іншої людської єдності, особистості, як характер поведінки, дій, вчинків людей, як підхід до різних педагогічних явищ. З іншого боку, у педагогічних науках поняття *відносини* вживається в значенні зв'язків, що виникають між людьми в процесі спілкування, діяльності на ґрунті виховання, коли йдеться про взаємодію вихованця й вихователя, про вчинки людей, характер поведінки, який розглядається як духовне, ідеологічне.

У ряді наукових праць зазначено, що є необхідність розрізняти поняття *відносини* та *взаємини*, оскільки останнє підкреслює наявність зв'язків з іншими людьми, що становлять специфічну, тільки для людини як суб'єкта практики, властивість. Взаємини обов'язково припускають взаємне ставлення людини до людини. Я.Л. Коломинський називає їх специфічним видом ставлення людини до людини.

Аналіз показав, що поняття *взаємовідносини (взаємини)* близьке за значенням до поняття *відносини*., але має свої особливості. Усе наше життя складається зі стосунків з іншими. Цей зв'язок характеризується *взаємовідносинами (взаєминами)*. Основне в житті людини – це взаємовідносини з іншими.

Поняття "взаємини", як і поняття "відносини", має багато підходів до його визначення. Дамо основні тлумачення поняття "взаємини" в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Основні тлумачення поняття "взаємини"

Основа тлумачення (взаємини це...)	Загальний зміст тлумачення
зв'язок	з іншими людьми (В. Білоусова)
взаємовідносини	між людьми (І. Білодід, В. Бусел)
взаємозв'язок, взаємовплив	між явищами, предметами (І. Білодід, В. Бусел)

відносини	між ким-, чим-небудь (Д. Гринчишин, О. Сліпушко, В. Яременко)
гуманні відносини	між людьми (І. Бужина)
стосунки	(взаємні) між ким-, чим-небудь (І. Білодід, В. Бусел, Л. Ващенко, С. Головащук, Д. Гринчишин, Л. Гумецька, О. Єфімов, А. Івченко, А. Капелюшний, В. Карпова, О. Пазяк, О. Сербенська)
ставлення	людини до людини (Я. Коломинський)

Важливість значення взаємовідносин у житті людини, визначальної їх ролі у формуванні гуманної особистості визнають також сучасні психологи та педагоги: В.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, А.М. Бойко, Л.І. Божович, Я.Л. Коломинський, О.В. Киричук, Б.Т. Ліхачов, Л.І. Новіков, О.Б. Старовойтенко, О.П. Сидельковський, В.О. Яковлев та ін.

Взаємини з іншими людьми притаманні лише людині. Способи поведінки, вважає Г.С.Костюк, формуються в результаті взаємин між людьми під впливом безпосередніх умов їх життєдіяльності, специфічною рисою яких (взаємин) є емоційна забарвленість. Почуття, які визначають ці відносини, можна поділити на дві групи: кон'юнктивні (вони зближують людей, об'єднують їх, виражають готовність співпрацювати, спільно діяти) та диз'юнктивні (вони роз'єднують людей, роблять взаємини напруженими, конфліктними).

З поняттям *взаємини* тісно пов'язане поняття *спілкування*. Воно вживається в різних значеннях: як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн); як різновид людської діяльності (Б.Г. Ананьєв, М.С. Каган, І.С. Кон, О.О. Леонтєв); як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку (А.Д. Урсул, Л.О. Резников); як джерело й умова життєдіяльності людей, відображення "виявів ставлень особистості" (В.М. Мясіщев).

Близьким за значенням до понять *відносини*, *взаємини* є поняття *ставлення*. Необхідно звернути увагу на сучасне обґрунтування психологами категорії *ставлення* та її гуманістичного аспекту. У тлумачних словниках української мови "ставлення" – це той або інший характер поведінки з ким-небудь або чим-небудь (І. Білодід, В. Бусел, А. Івченко, О. Сліпушко, В. Яременко).

Поняття *стосунки* багато авторів тлумачать як відносини, особистісні зв'язки між людьми в процесі спілкування (С. Головащук, Л. Гумецька, С. Єрмоленко, А. Івченко, Л. Ващенко); як взаємини, зв'язки, які виникають між людьми в процесі спілкування (І. Білодід, В. Бусел, І. Сахно, М. Сахно, О. Сербенська, В. Яременко), і розглядають взаємини й стосунки як синоніми. У "Новому словнику української мови" 2001 року, дається визначення поняття *відносин* як "стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь, контакти // (застаріле знач.) до кого; ставлення, прояв почуттів". Поняття *взаємини* в цьому словнику трактується як "взаємні стосунки між ким-небудь, чим-небудь, відносини" [6]. Отже, цей автор подає окреслені поняття як взаємозамінні.

О.В. Киричук вважає, що зв'язки між людьми відображаються в суб'єктивних стосунках (симпатії, байдужості, антипатії, схвалення й засудження, доброзичливості й недобррозичливості, довіри й недовіри тощо): позитивні стосунки, індивідуальні стосунки, негативні стосунки.

Отже, контент-аналіз категорійних ознак досліджуваних понять показав, що вони мають спільну характеристику – *зв'язок між людьми*, тому в науково-педагогічній літературі їх часто використовують в одному значенні. Однак поняття "відносини" та "взаємини" мають свої *особливі ознаки*: відносини виражають характер взаємозв'язків, а взаємини визначаються емоційною наповненістю, вираженням ставлення один до одного. Останнє обумовлює використання в нашому дослідженні поняття "взаємини" як провідного (основного).

В.О. Білоусова висловлює думку, що взаємини є чинником формування моральних якостей, в тому числі й гуманістичних. Головним для розвитку особистості, орієнтованої на гуманні цінності, є ставлення до людини як до цінності.

Як бачимо, виняткового значення набуває гуманізація взаємин. Гуманізм особистості, як вважає І.В. Бужина, - це її психічна властивість, що поєднує в собі багато якостей: любов до людей, повагу, доброту, терпимість, чуйність, а також цілий ряд інших якостей. Гуманістичною основою особистості О.О. Бодальов називає сукупність стійких психічних властивостей особистості, що інтегрують систему її поглядів на інших людей і на себе саму, емоційне ставлення до інших людей і до себе та характерне для неї поведінка, коли об'єктом її стають як інші люди, так і вона сама.

Гуманістичні відносини правомірно розглядати як особливий вид суспільних відносин, сукупність залежностей, зв'язків, що виникають у людей в процесі їх морального спілкування, діяльності. Для характеристики гуманних відносин доцільно розглянути категорії "гуманізм" і "гуманність".

Гуманізм є первісною категорією для характеристики поняття *гуманізація виховання*, означення сутності, змісту й організації цілеспрямованої виховної роботи з гуманізації відносин учнів.

Сутність гуманізації виховання полягає в олюдненні виховання, яке спрямоване на підготовку підростаючого покоління до життя серед людей, його стратегічне призначення – олюднення взаємин, виховання *гуманності* як якості людини, що зумовлена моральними нормами й цінностями, представлена у свідомості співчуттям і співпереживанням та реалізується в активній співучасті, симпатії (Г.Я. Ясякевич). Гуманність розглядається як узагальнене поняття доброти, безкорисливості, милосердя, альтруїзму (Г.Я. Ясякевич), як ставлення особистості до інших людей, яке передбачає повагу, любов і вимогливість до людини, чуйність і доброзичливість, співчуття та співпереживання, тактовність, гнучкість, попередливість, готовність прийти на допомогу кожному, хто її потребує (О.В. Матвієнко). На думку І.В. Бужиної, гуманність обумовлена моральними нормами й цінностями системи спрямувань особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту), що представлені у сві-

домості переживаннями жалю, радощів і реалізуються в спілкуванні й діяльності, в актах сприяння, співучасті, допомоги.

З поняттям *гуманістичні відносини* тісно пов'язане поняття *гуманні взаємини*. Їх змістову сторону становлять визнання інтересів та потреб іншої людини, постійна спрямованість уваги на людину, співчуття та співпереживання, своєчасна та безкорислива допомога, милосердя та доброта. Сьогодні необхідно внести до норм гуманістичної моралі, які є основою гуманних взаємин, таке поняття? як *толерантність* – терпиме ставлення до інших поглядів, вірувань, національних традицій та звичаїв, сором, почуття вини, покаяння, благоговіння перед життям, великодушність та делікатність. Усі ці складові гуманних взаємин органічно пов'язані між собою, виступають у тісній єдності й потребують свого відродження. Правильно сформовані взаємини між людьми, особливо між дітьми, є умовою об'єднання людей для будь-якої спільної діяльності.

Особливо гострою проблема гуманних взаємин стала сьогодні, коли аварія на ЧАЕС спричинила серйозні медичні, соціальні та психолого-педагогічні наслідки як для людей, що мешкають на забруднених територіях, так і для всієї світової спільноти.

Враховуючи, що об'єктом дослідження є виховна діяльність молодших школярів, а предметом - формування гуманних взаємин молодших школярів у виховній діяльності в умовах зони радіологічного контролю, на основі проведеного вище категорійного аналізу сформулюємо власне означення гуманних взаємин.

Таким чином, гуманні взаємини - це особливий вид ставлення людини до людини, зв'язки між людьми в процесі діяльності та спілкування.

*****

1. Словарь української мови / Упоряд. Б. Грінченко: В 4-х томах. – Т. IV. - К.: Наукова думка, 1997. – С.434.
2. Словарь української мови / Упоряд. Б. Грінченко: В 4-х томах. – Т. IV. - К., 1909. – С. 345.
3. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити /За заг. ред.О. Сербенської: Посібник. – Львів: Світ, 1994. – С. 68 - 69
4. Социальная психология. Краткий очерк /Под общ. Ред. Г.П. Предвечного и Ю.А. Шерковина. – М.: Политиздат, 1975. – С. 69.
5. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. – М., 1955. – С. 35.
6. Новий словник української мови / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2001. – С. 314.

Матеріал надійшов до редакції 12.01.04 р.

Москвіна Т.Ф. Категорійний аналіз формування гуманних взаимоотношеній младших школьників в умовах зони радіологічного контролю.

В статтє представлен категорійний аналіз исследования гуманних взаимоотношеній учеников младших классов в условиях чернoбыльської зони.

Moskvina T.P. The Categorical Analysis of the Formation of Humane Interrelationship between Children under Conditions of the Radiology Control Zone.

This article describes the results of the categorical analysis of the research in the formation of humane interrelationship between children under the conditions of the Chernobyl zone.